DAĞLARIN AVCUNDA

Antalya'nın Aksu ilçesinde dağların arasında bir antik kent: Pednelissos.

BAL AYI, TEMMUZ AYI

Dünyanın en tatlı, en eski ve en önemli yiyeceği balın sırları.

FOTOĞRAFIN ON KURALI

İyi, güzel, ideal fotoğraf nedir? Dikkat edilmesi gereken temel noktalar.

DÜNYA SENİ ÇAĞIRIYOR · DERGİSİ · COM

MAGMA

YERYÜZÜ DERGİSİ

OKAVANGO SON CENNET

ZÜRİH
ÖZGÜRLÜĞE SIĞINAK

GÖLYAZI
KÖYÜN DÜŞÜNDEKİ ADA

GAZİANTEP LİVAS VE KASTELLERİ
SU SARAYI

GÖKÇEADA
RÜZGÂRIN KANATLARINDA

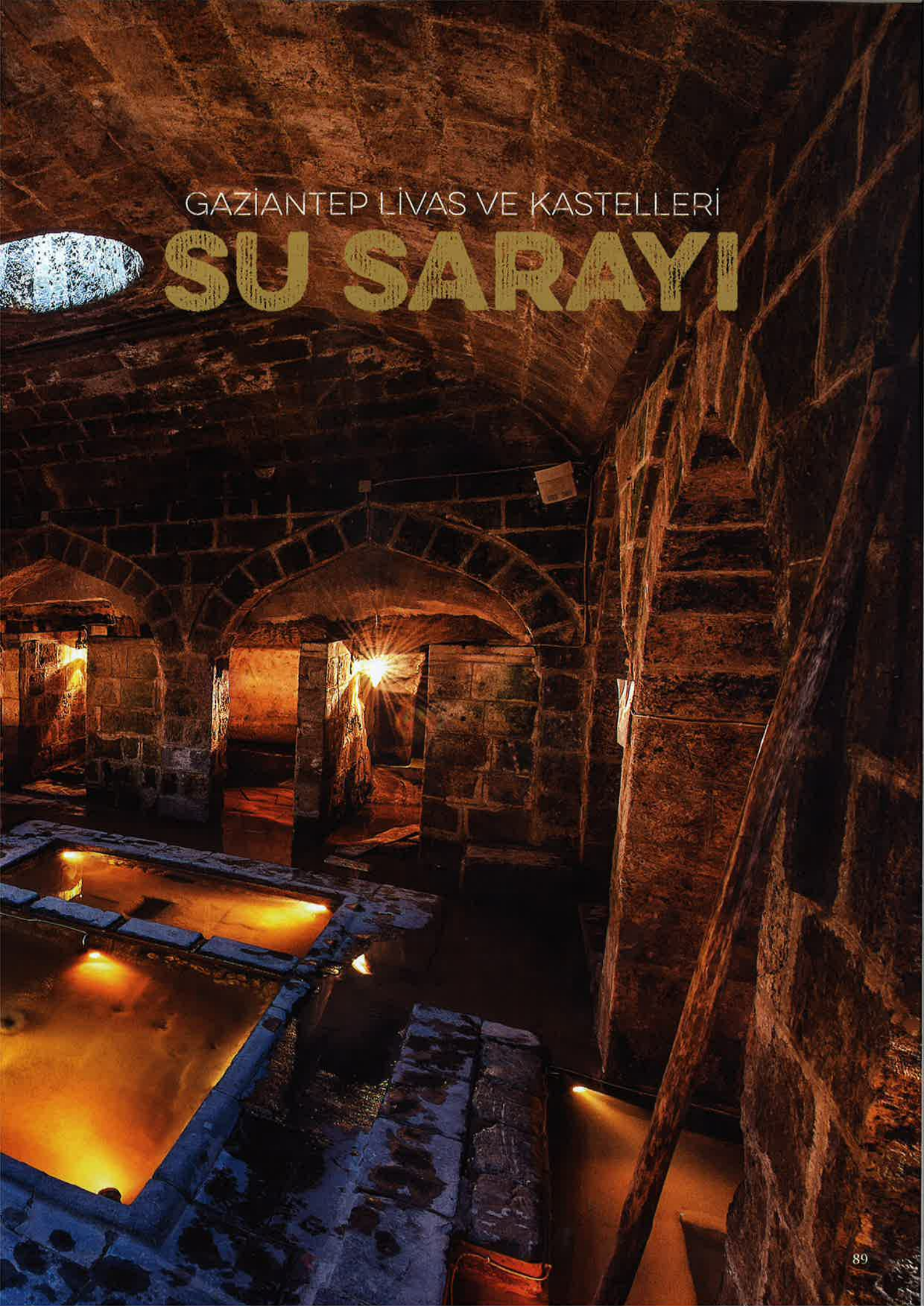
MAGMA Baykuş
• ÖZEL EK •
NASA'nın 60 Yılı
EVRENE BAKMAK

zuyla Pişirici Kasteli yüzlerce
ültürün yaşayan en güzel
nden. Benzeri bulunmayan
ahalle sakinleri bazen banyo
çamaşır ihtiyacını karşılıyor.

GAZİANTEP LİVAS VE KASTELLERİ

SU SARAYI

GEÇTİĞİMİZ AY TÜRKİYE'NİN TARİHSEL DEĞERLERİNDEN BİRİ DAHA UNESCO DÜNYA MİRASI LİSTESİ'NE ADAY OLDU. GAZİANTEP'TE YERALTINI DOLANAN VE ŞEHRE YÜZYILLARCA SU SAĞLAYAN KASTEL VE LİVASLAR, GEÇMİŞ KUŞAKLARIN MİMARİ BECERİSİNİ, YETENEĞİNİ VE YAŞAMA TUTUNMA AZMİNİ GÖZLER ÖNÜNE SERİYOR.

yazı: ALİ YAMAÇ / fotoğraflar: ALİ ETHEM KESKİN

Gaziantep şehir merkezine su getiren İvaz sisteminin ana su kaynakları bugün Alleben Göleti'nin bulunduğu bu bölgedeydi. Su, buradan İvaz olarak bilinen kanallarla şehre taşınıyordu.

BARIŞ KILINÇ

PETZL
MAPA

Yıllar boyu biriken alüvyonlar, daralan livaslarda çalışmayı zorlaştırıyor. Mağara araştırmacısı Sencer Çoltu, ince bedenli olmanın avantajını kullanarak dar livasları inceliyor.

DOSYA DÖRT AY kadar önce tamamlandı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'na teslim edildi. İlgili daire tarafından incelenerek kabul edildi ve Türkiye'nin resmi başvurusuyla UNESCO Dünya Mirası Komitesi'ne gönderildi. Gaziantep'in tarihi ve kültürel değerlerinden biri, livas ve kastellerin UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilme işlemi böylece başladı. ı haber de yeni geldi; Magma'ya bu yazıyı hazırlarken UNESCO, Gaziantep'in livas ve kastellerinin dünya mirası adaylığını kabul ettiğini duyurdu.

UNESCO, geçtiğimiz 46 yıl boyunca var oldukları ülkelerin sınırlarının ötesinde, tüm insanlığın ortak mirası olarak kabul edilen, evrensel değerlere sahip kültürel varlıkları dünyaya tanıtmak için takdire ve korunmaya değer yapılara dünya mirası statüsü veriyor. Bir tarihsel ve kültürel değere verilebilecek en prestijli ödül, UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girmek. Türkiye'den şimdiye dek on yedi tarihi yapı bu listeye alınmıştı. Bu yapıların çoğu, zaten tüm dünyanın da tanıdığı Hattuşa, Nemrut, Troya, Efes, Bergama, Afrodisias, Kapadokya gibi antik yerleşimlerdi.

Peki böylesine önemli bir listeye aday olan Gaziantep'in livas ve kastelleri de neyin nesiydi? Livas ve kastel ne demekti? İsmini bile bilmediğimiz şeyler UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne neden aday olmuştu? Biraz uzun bir cevap olacak ama isterseniz en baştan başlayalım:

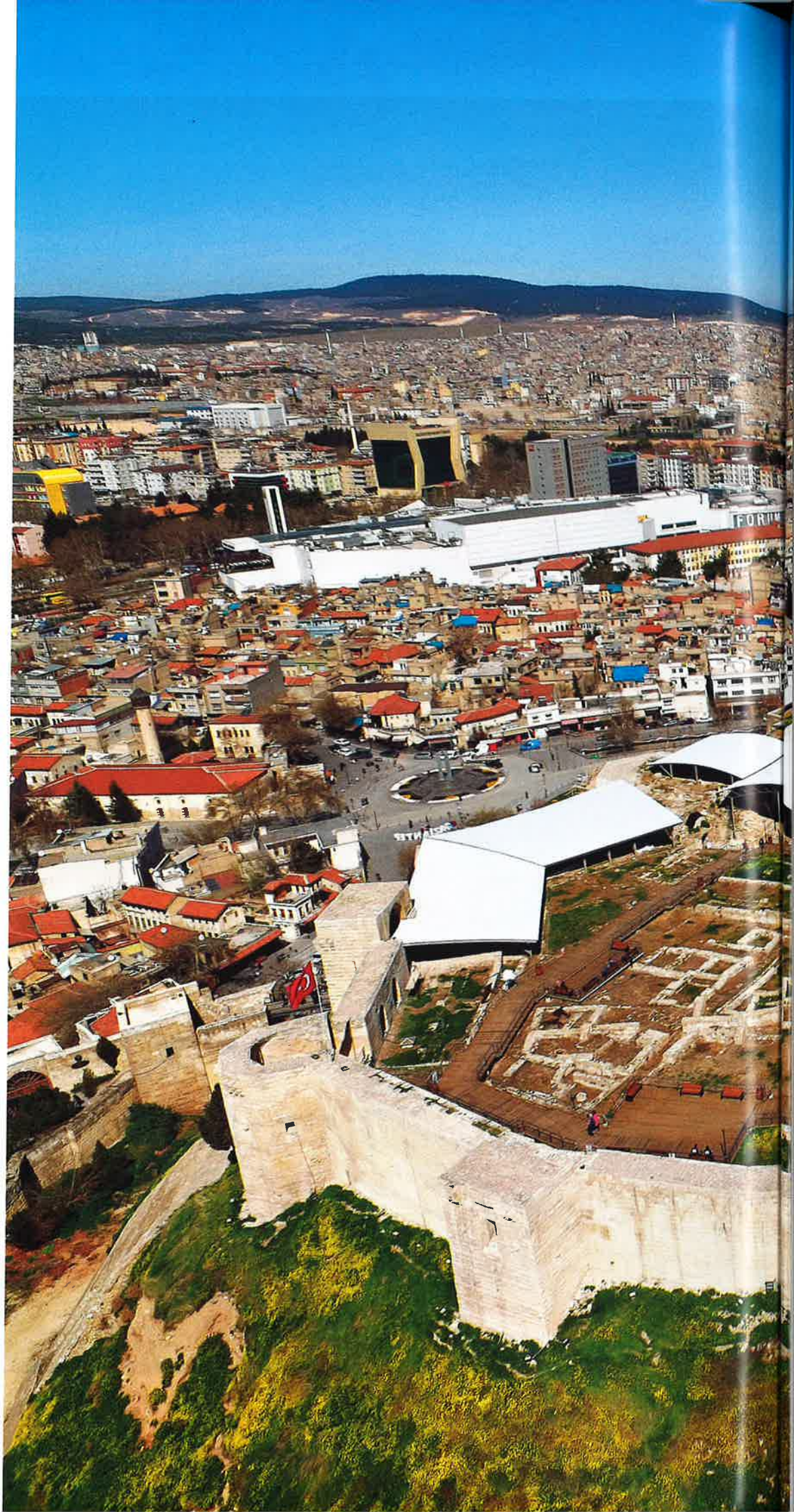
Su, insanlığın en vazgeçilmez ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç dolayısıyla insanoğlu her zaman su kaynaklarına veya akarsulara yakın yerlere yerleşmiş, imkân buldukça da akan bu suları kullanabileceği yönlere çevirmeye çalışmıştı. Tüm bu çabaların yetmediği, akan bir su bulamadığı durumlardaysa kuyular kazarak yeraltı sularına ulaşmıştı. Peki bunların hiçbiri; yani yakında bir su kaynağı veya akarsu ya da yeraltında kuyu kazacak bir su tablası yoksa ne yaparsınız? Kolay cevap: "Oraya bir yerleşim kurmam". Zor cevap: "O yerleşime bir şekilde su getirmeye çalışırım".

Kadim Gazianteplıler ikincisini yapmış ve yakınında bir su kaynağı veya akarsuyu, yeraltındaysa kuyu kazmaya değecek bir su tablası olmayan şehirlerine kilometrelerce uzaktaki kaynaklardan su getirmiş. Şehrin üzerine oturduğu yumuşak killi ve tebeşirli kireçtaşı formasyonu, yerin altında su tünelleri kazılmasını kolaylaştırmış. Yerel adıyla livas denilen bu tünellerin ilk olarak ne zaman kazılmaya başladığı bilinmiyor ama Gaziantep yakınlarındaki Dülük antik yerleşimine Sof Dağı'ndan su getiren tünellerin bazı kısımları hâlâ mevcut ve bu yapıların tarihi binlerce yıl öncesine dayanıyor.

Bu sistem, iki üç bin yıl önce İran'da uygulanmaya başlayan ve bugün Fas, Cezayir, Mısır, Çin gibi birçok ülkede görülen, qanat ya da karez denilen sistemin bir benzeri olmakla birlikte Gaziantep yerleşimine özgü özellikler de gösteriyor. Livas sisteminin özü, yerleşimin dışında yer alan kaynaklardan kanallarla şehir merkezine getirilen suyun, iyi hesaplanmış hafif eğimli yeraltı tünelleriyle yerleşim alanına ulaştırılması ve ihtiyaç duyulan noktalarda açılan kuyulara dağıtılması ilkesine dayanıyor.

Nüfus artışına paralel olarak inşası yüzlerce yıl boyunca eklemelerle devam eden bu livaslarla yerleşimin dışındaki kaynaklardan şehir merkezine getirilen su, iyi hesaplanmış hafif eğimli yeraltı tünelleriyle yerleşim alanına ulaştırılıp ihtiyaç duyulan noktalarda açılan kuyulara dağıtılmaktaymış. Söz konusu kuyular doğrudan livastaki su akış hattına değil, bu hattın biraz yanında bir noktaya erişecek şekilde açılır. Kuyu, livas seviyesinden daha derine inecek şekilde kazılır ve kısa bir yatay bağlantı galerisi ile livasa bağlanır. Böylece kuyunun dibindeki daha derin kısım, su deposu vazifesi görür ve yukarıdan su çekildikçe livastaki ana akıştan tamamlanan bir düzenek kurulmuş olur. Ayrıca suyun bu haznede beklemesiyle kirtuların dibe çökmesi ve suyun arınması da sağlanır.

Tüm bu satırları okuduktan sonra eğer hala livasların basit birer su

Gaziantep Kalesi, büyük ölçüde ayakta ve heybetli bir yapı. Kale, şehir merkezinde, Alleben Deresi'nin güney kenarında, yaklaşık 25-30 metre yükseklikte bir tepe üzerinde. Gaziantep Kalesi'nin etrafında ve hatta altında bile livas mevcut.

BARIŞ KILINÇ

kanalı olduğunu düşünüyorsanız bu sistemin o günün şartlarında kazılabilmesi için gereken mühendisliği hayal etmeye çalışın. Her şeyden önce, sistemin boyutu çok etkileyici. Eski yerleşimi besleyen ana su kaynağı, bugünkü Alleben Göleti'nin batısında idi. Alleben bölgesinden şehir merkezine olan mesafe kuş uçuşu on kilometre gibiyse de şehrin içindeki interkonekte livasların toplamı yüzlerce kilometreyi buluyor olmalıydı.

Şehrin içindeki bu livasların hemen hemen tümü bugün çağdaş inşaatların temelleriyle tahrip olmuş durumda. Bulup ölçebildiğimiz en uzun livas Alleben Göleti'nin batısında ve üzerinde fazla yerleşim olmayan bir bölgede. Sadece bu yapı bile mimari bir şaheser. Ana kayaya oyulmuş, 60-70 santimetre eninde ve yer yer 5 metre yüksekliğe sahip bir kanal 840 metre devam ediyor! Sistemin diğer bir mühendislik başarısı ise, tüm şehri mahalle mahalle dolaşan ve yüzyıllar boyunca kazılarak akıl almaz bir uzunluğa ulaşan tüm bu livasların akış yönünde süreli olarak yüzde 4-5 eğimi sürdürmesi.

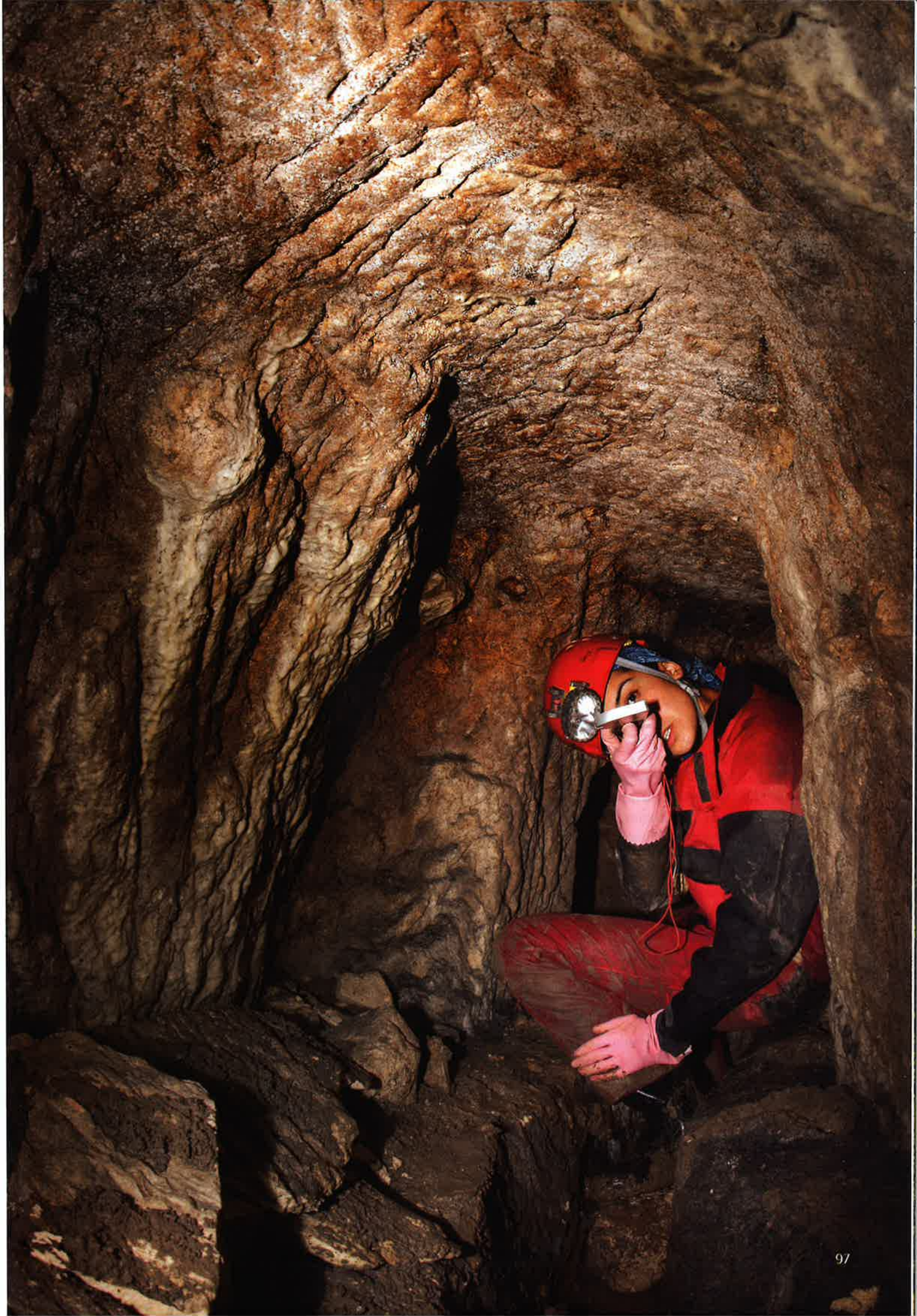
Diğer bir problemse yüzeyden açılacak yeni kuyuların aşağıdaki livaslarla örtüştürülmesiydi. Çalışmalarımız sırasında iş akışının bu yönde olduğunu yani kuyudan livasa doğru kazıldığını en azından bir örnekte kesin olarak saptadık. Bunun nasıl başarıldığını bugün

Ahmet Çelebi Kastelli'ne ulaşan beş livastan biri. Alt kısımdaki dar kanaldan bir zamanlar su akıyordu (üstte).

16. asır başlarında yapıldığı düşünülen Kozluca Kasteli, Şahinbey ilçesi Suyabatmaz Mahallesi'nde yer almakta (solda).

Gaziantep evliyaları arasında kerametleriyle ünlü Şeyh Fethullah Efendi anısına yaptırılmış kastelin ana livasında Obruk Mağara Araştırma Grubu üyelerinden Havva Çoltu, haritalama ve ölçüm çalışması yapıyor (sağda).

BU YÖNTEM BİRAZ GARİPTİ, ŞÖYLE Kİ: KAFALARINDA KASKLARI OLAN MAĞARA TULUMLU İNSANLAR, EVLERİN KAPILARINI ÇALIYOR VE KAPIYI AÇAN ŞAŞKIN BAKIŞLI EV SAHİPLERİYLE KONUŞMAYA BAŞLIYORDU...

bile bilmiyoruz. Zira Gaziantep şehir merkezinin yapısı oldukça engebeli ve mahalleler arasında, hatta aynı mahalledeki farklı evler arasında bile ciddi kot farklılıkları bulunmakta. Bir evin avlusundan kazılmaya başlanan kuyunun hassas şekilde hesaplanarak metrelerce aşağıdaki bir livasa, hem de tam üstüne değil, 1 metre yanına, ulaştırılması hiç de hafife alınacak bir başarı değil.

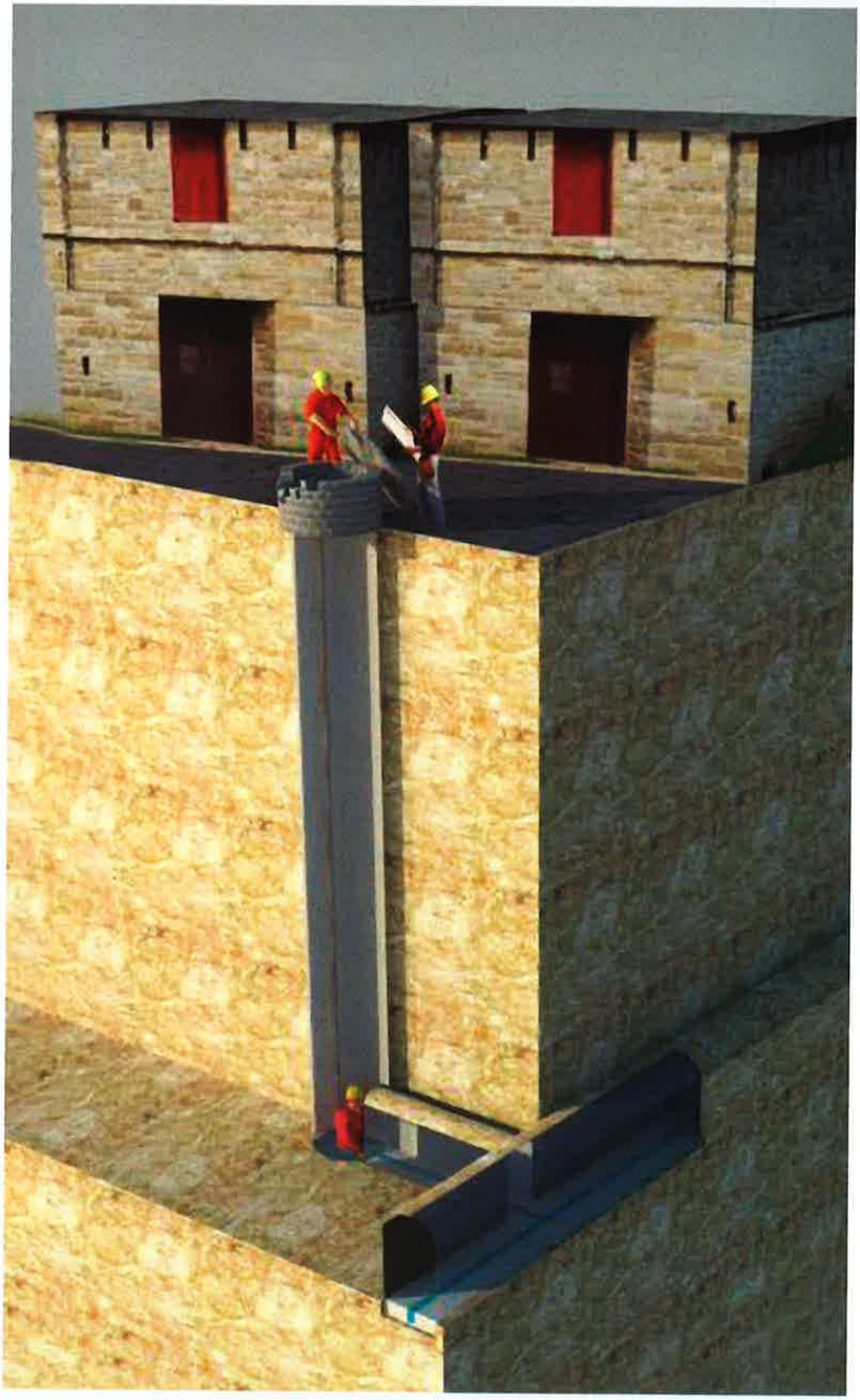
OBRUK Mağara Araştırma Grubu olarak, yıllar önce Gaziantep'in yeraltı su sistemini araştırmaya başladığımızda bu sistemin büyüklüğü hakkında hiçbir fikrimiz yoktu. Şehrin altındaki su kanalları biliniyordu, ana kaynakların nerede olduğu da tahmin ediliyordu ama girebildiğimiz her livas bir süre sonra tıkanıyordu. Başka bir yöntem bulmalıydık. Bulduk; bir su kanalını boylu boyunca izleyip ölçemiyorsak kuyulardan aşağıya inip kanallara ulaşırdık.

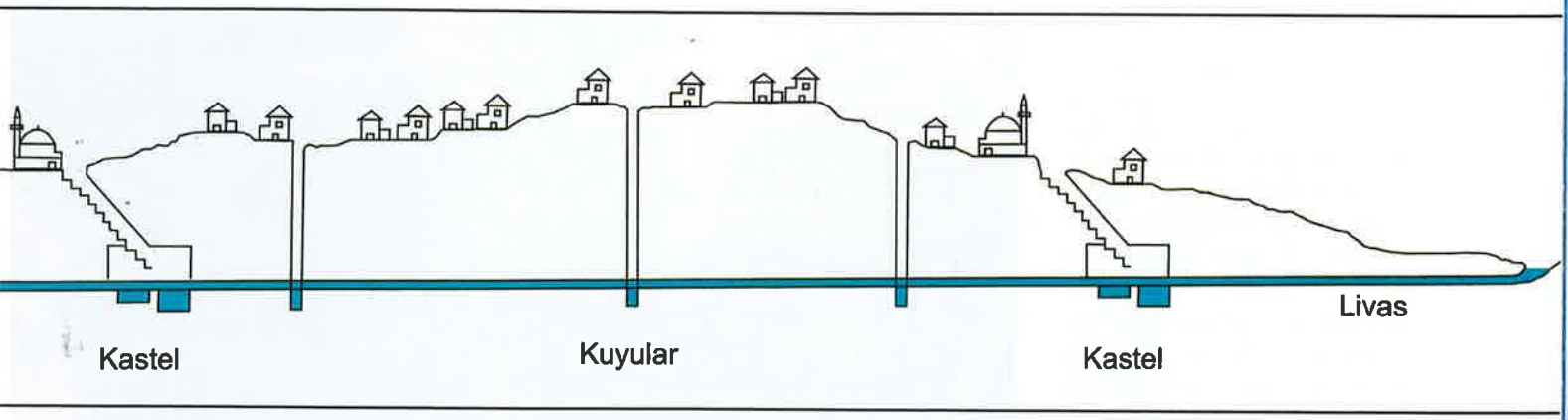
Bu yöntem biraz garipti, şöyle ki: Kafalarında kaskları olan mağara tulumlu insanlar evlerin kapılarını çalıyor ve kapıyı açan şaşkın bakışlı ev sahipleriyle şu tür diyaloglar yaşanıyordu:

- İyi günler
- Eee, şey, iyi günler
- Avlunuzda kuyunuz var mı?
- Evet var
- İzin verirseniz kuyunuza inebilir miyiz?
- Nasıl yani?

Yıllar boyu yüzlerce mağara ve yeraltı yapısı araştırdık ama bu çalışma şimdiye dek yaşadığımız en eğlenceli ve keyifli çalışmaydı. Kuyularını ziyaret ettiğimiz Gaziantep halkının misafirperverliği inanılmazdı. Biz iplerimizi bağlayıp kuyudan aşağı inmeye hazırlanırken çay, kahve ikram ediyor, çıkmamız gecikince de kuyudan aşağıya yemek hazır, yukarı gelin, diye sesleniyorlardı.

Diğer bir ilginç noktaysa bir evin

Çizimde görülebileceği gibi livaslara bağlanan kuyular, akan suyu kirletmesin diye kanalın üstüne değil yanına iniyor (solda).

Gaziantep'in livas ve kastel sisteminin ölçeksiz çizimi (üstte).

Çekül Vakfı binasında olduğu gibi bazı evlerin kuyuları ana yapıya bitişik inşa edilmiş; zarif bir taş işçiliği hemen seziliyor (altta)...

avlusundaki kuyudan aşağıya inip livasa vardığınızda bu kanalla diğer evlerin altındaki kuyulara da ulaşabilmemizdi. Bir kuyudan aşağıya inip bir livasa ulaşıyorsunuz. Bu livası ölçüp harita çizerken üstünüzde bir başka kuyuya rastlıyorsunuz. Siz aşağıda ölçüm yaparken yukarıdaki avluda gelin, kayınvalidesiyle ilgili dedikodu yapıyor. En beteriyse yukarı çıkabileceğiniz, basamakları olan bir kuyu bulmaktı. Bir kuyudan, böyle bir davetsiz misafir beklemeyen bir evin avlusuna çıkıyorsunuz. Ev sahibi tam bu şoku atlatmaya çalışırken aynı kuyudan başka bir mağaracı daha çıkıyor. Yaptığımız çalışmayı anlatınca yine aynı misafirperverliğe şahit oluyorduk. Kuyudan çıkıp davetsiz bir şekilde evlerine gelmiş olsak bile çaylar, kahveler ve yemeklerle ağırlanıyorduk.

Gaziantep'in bir diğer yeraltı su yapısıysa kasteller. Yeraltındaki kanallar vasıtasıyla bir yerleşime su taşıyan livaslardan farklı olarak, yerel ismiyle kastel denilen bu yeraltı yapıları tümüyle Gaziantep'e özgü ve dünyada şu ana dek bilinen başka bir örneği yok. Livaslardan gelen temiz suyla beslenen bu ferah yeraltı mekânlarının içinde havuzlar, tuvaletler ve mescitler bulunuyor. Kasteller olasılıkla, hem evinde livastan su çekebilecek kuyusu olmayan halkın tuvalet, çamaşır yıkama ve temiz su ihtiyacını karşılıyordu hem de şehir halkı için, birlikte vakit geçirebilecekleri, gündüz sıcağında bir nebze serinleyebilecekleri sosyal mekânlar olarak hizmet veriyordu. Bu açıdan ele alındığında; kasteller, çeşmesi olmayan Gaziantep'in kamusal mekânları olarak da görülebilir ve bu da, benzerlerine başka hiçbir yerde rastlanmayan bu yeraltı yapılarını hem mimari hem de kültürel olarak eşsiz kılar.

Geçtiğimiz 60-70 yıl içinde yıkılan, doldurulan ve tahrip edilen kastel sayısının on beşten fazla olduğunu biliyoruz ve Gaziantep'in yaşlıları bunların isimlerini, hatta eskiden bulundukları yerleri hatırlıyorlar. Yaşlı bir Gaziantepli ile birlikte bir caddenin kenarında, kaldırımda yürürken bir sokağa gelince yanınızda yürüyen ihtiyar sokağın köşesini gösterip eskiden bunun altında Eşfak Kasteli vardı diyor ve sizin kalbiniz sıkışıyor. Yüzlerce yılı atlatan bunca livas ve kastelin geçen bu kısacık zamanda tahrip olması çok acı.

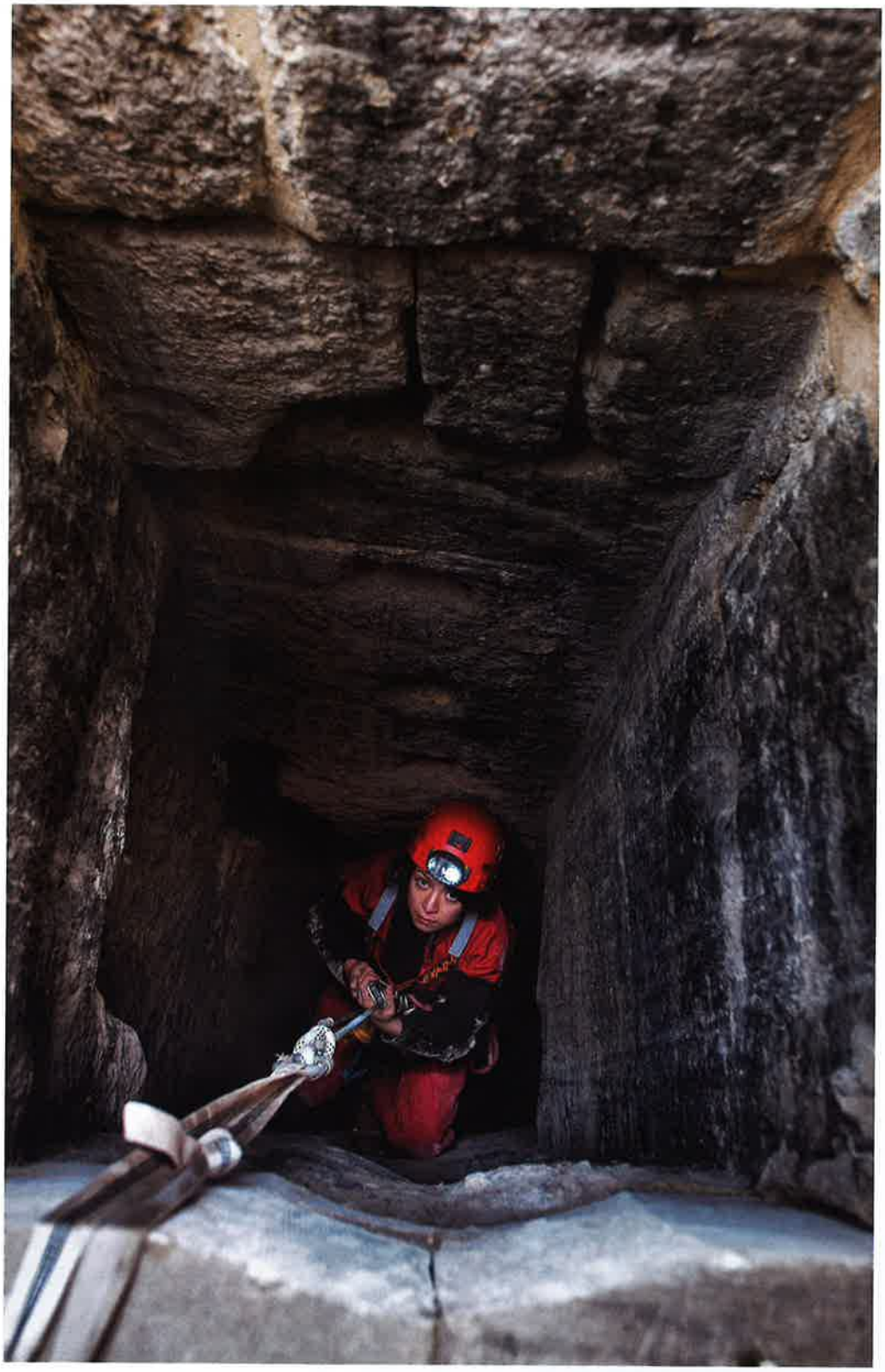
Bugün Gaziantep'te sadece altı kastel mevcut. Tümü restore edilmiş ve birinci derece SİT olarak korunan Pişirici, Ahmet Çelebi, İhsan Bey, Kozluca, Fethullah ve İmam Gazali kastellerinin inşa tarihleri kesin olarak bilinmiyor. Ancak çoğunun içinde küçük bir mescit bölümünün yer alması, üstlerindeki camilerden önce, en geç 15. yüzyıl civarında inşa edildiklerini gösteriyor. Şehrin 1537 tarihli Tahrir Defteri'nde de bu kastellerin tümü

mevcut. Günümüze ulaşabilen bu altı kastelin arasında en büyüğü olan Pişirici Kasteli ise mescidinde bulunan kitabesi dolayısıyla 1283 yılına tarihleniyor. Tek temiz su livasıyla beslenen bu yapının içindeki su dağıtım sistemi o denli karmaşık ki nasıl çalıştığını anlamak için boya deneyi yapmamız gerekecek. Kastele ulaşan temiz suyun bir kısmı tuvaletlerin altından geçtikten sonra pis su olarak farklı bir kanala aktarılıyor. Diğer yandan, girişten ayrılan ikinci bir temiz su kanalı ise havuzları besliyor ve olasılıkla çıkışta pis su kanalına bağlanıyor. Bu arada, henüz nereden aktığını bulamadığımız, asıl temiz su kanalıysa yoluna devam edip diğer mahalleye geçiyor. Pişirici Kasteli 735 yıl önce inşa edilmiş ve biz bugün hâlâ bu yapının sırrını çözmeye çalışıyoruz.

Yerin dokuz metre altına bulunan Ahmet Çelebi Kasteli'ne ise tam olarak beş farklı livas bağlanıyor. Bugün birçoğu işlevini yitirmiş ve tümü su dolu olduğu için bu livasların hangisinin temiz su getirdiğini, hangisinin pis su kanalı olduğunu anlamak çok güç. Bu araştırmayı yapmak için suyun boşaltılmasını bekliyoruz. Benzer şekilde Gaziantep Milli Mücadele Müzesi'nin en alt katında bulunan İhsan Bey Kasteli'nin livaslarında da gelen suyu boşaltmak için sürekli motopomp çalışıyor.

Bu projeyi sürdürdüğümüz süre zarfında karşılaştığımız diğer bir ilginç durum şu: Geçtiğimiz onlarca yıl boyunca yapılan inşaatlar dolayısıyla Gaziantep'in altındaki tüm livaslar artık tıkanmış ve tahrip olmuş durumda. Şehrin içinde ölçebildiğimiz en uzun livas Fethullah Kasteli'ninkiydi ve o da 150 metreyi geçmeden tıkandı. Ama biz girip araştıramasak da Gaziantep'in altındaki tüm livaslarda hâlâ su akıyor. Olasılıkla ana kaynaklardan beslenen ve tüm tahribata karşın çalışmaya devam eden bu livaslardaki suyun nereden geldiği ve nereye gittiği belirsiz.

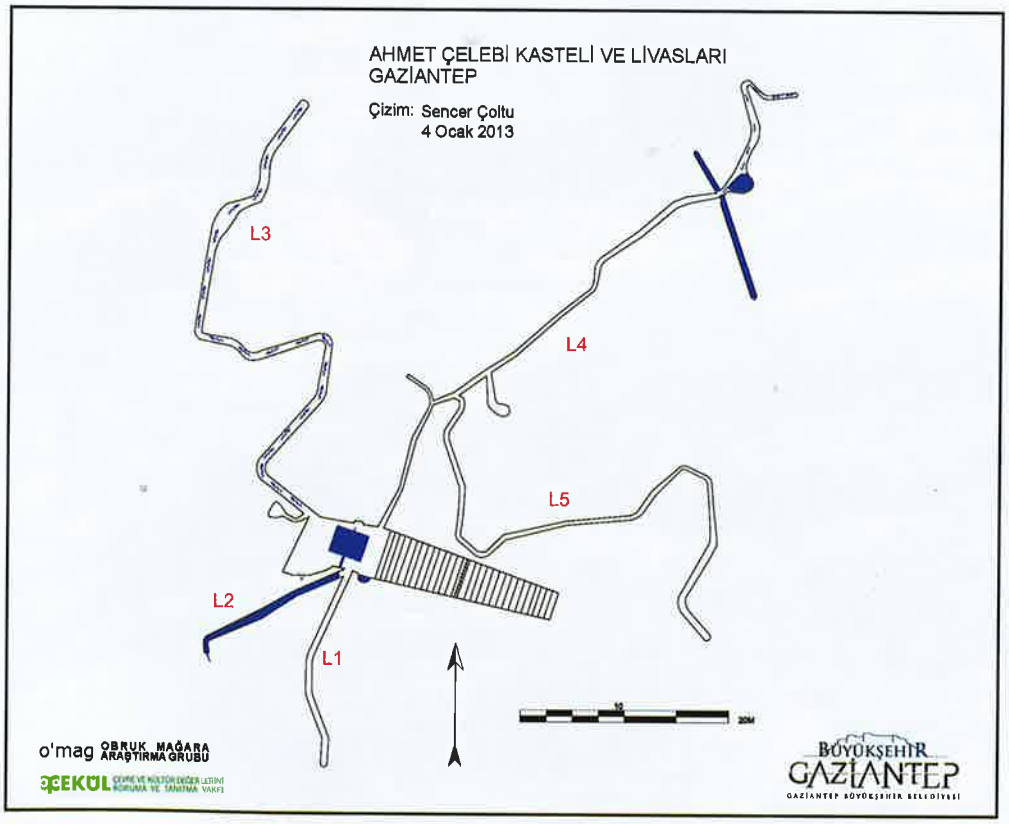
Gaziantep yeraltı yapılarını araştırıp envanterlemek üzere yıllar önce üçlü bir protokol imzaladık. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, ÇEKÜL Vakfı ve OBRUK Mağara

ALTINDAKİ LİVASLARI ARAŞTIRABİLMEK İÇİN EVLERDE TESPİT EDİLEN KUYULARA İP AKSAMI VE MAĞARACI KOŞUMLARI KULLANILARAK DİKEY İNİŞ YAPILDI.

KADİR ÖZMEN

Araştırma Grubu tarafından imzalanan bu protokole bağlı olarak şimdiye dek bölgede sayısız yeraltı yapısını araştırdık, ölçtük haritaladık ve belgeledik. Bu uzun soluklu projenin mağaracıları olarak Gaziantep'te yıllar önce başladığımız bu çalışmanın bugün UNESCO Dünya Mirası Listesi adaylığına uzanan sürecinin tüm aşamalarında yer almış olmaktan dolayı gururluyuz. Ama bu projenin başladığı günlerde sadece yerel bir kültürel değerden ibaret olan ve az kişi tarafından bilinen bu yeraltı yapılarının bugün ulaştığı uluslararası seviyede, bu başarının onuru tek başına Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Başkan Danışmanı ve ÇEKÜL Vakfı Gaziantep Koordinatörü Zafer Okuducu'ya ait. Dirayetli çabalarıyla bugünlere gelmesini sağladığı bu projenin devamında, çok sevdiği tüm bu livas ve kastellerin, onun bu çabalarını haklı kılacak bir şöhrete erişeceğine yürekten inanıyoruz.